

ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ ЯК ПРОЯВ ПРОФЕСІЙНО-КЛАСОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Анастасія Воронкова

аспірантка кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, 29, вул. Алчевських, Харків 61002, Україна,
e-mail: ann-voronkova@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7533-2999>

Anastasia Voronkova

PhD student of the Department of Political Science, Sociology and Culture Studies, G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29, str. Alchevskih, Kharkiv 61002, Ukraine.
e-mail: ann-voronkova@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7533-2999>

Єлена Ковальська

асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 60, вул. Володимирська, Київ 03680, Україна,
e-mail: e.sokolovskaja@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-2255>

Yeliena Kovalskaya

Assistant Professor of the Department of Methodology and Methods of Sociological Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, st. Volodymyrska, Kiev 03680, Ukraine,
e-mail: e.sokolovskaja@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-2255>

Ольга Проценко

аспірантка кафедри соціології, соціологічного факультету, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 4, пл. Свободи, Харків 61000, Україна,
e-mail: olga.protsenko@aiesec.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7373-2200>

Olha Protsenko

PhD student of the Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Sq. Svobody, Kharkiv 61000, Ukraine,
e-mail: olga.protsenko@aiesec.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7373-2200>

Марина Шевчук

старший викладач кафедри соціології факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, 72, просп. Гагаріна, Дніпро 49010, Україна,
e-mail: maryna.msh@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1111-6274>

Maryna Shevchuk

Senior Lecturer of the Department of Sociology of the Faculty of Social Sciences and International Relations, Oles Gonchar Dnipro National University, 72, ave. Gagarin, Dnipro 49010, Ukraine,
e-mail: maryna.msh@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1111-6274>

У статті аналізуються дозвіллєві практики як зовнішні прояви професійно-класової ідентичності. Визначається ступінь наукової розробки обраної проблематики. Підкреслюється залежність між класовою ідентичністю і класовою позицією. Серед дозвіллєвих практик акцент зроблений на туризмі і його зв'язку з професійно-класовою ідентичністю. Розглядається теорія «цивілізації дозвілля» Ж. Дюмазедьє і витоки традиції емпіричного вивчення класів У. Уорнера. Дозвілля розглядається як сукупність видів діяльності, якими людина займається за своїм вільним вибором з метою відпочинку і розваг, збагачення знань і розвитку творчих здібностей після звільнення від роботи і обов'язків по відношенню до сім'ї і суспільства. Волонтерство в статті розглядається як прояв серйозного дозвілля по Р. Стеббінсу. Також волонтерський туризм в роботі представлений як вид туризму, задля якого не потрібно витратити багато коштів або який є взагалі майже

безкоштовним. Класова ідентичність визначається в традиції неомарксизма, зокрема через рід занять. Як емпіричний індикатор роду занять обрано кодифікатор ISCO-88. Це порядкова шкала, в якій професії, попередньо закодовані за класифікатором ISCO 88, об'єднані в 9 категорій за рівнем необхідної кваліфікації і відповідних компетенцій. Зв'язок між родом занять і дозвільних практиками перевіряється на даних моніторингу Інституту соціології НАН України, зокрема на його результатах, отриманих в 2016 році. Формулюються висновки щодо проявів професійно-класової ідентичності в дозвільних практиках. Тип дозвілля і ставлення до свого вільного часу стають важливими показниками приналежності індивіда до певної соціальної верстви. Через дозвільні практики людина ідентифікує себе з певним класом, завдяки чому суб'єктивний клас співвідноситься з об'єктивним, що було проілюстровано, зокрема, наявністю зв'язку між дозвільними практиками і родом зайнятості респондентів.

Ключові слова: клас, професійно-класова ідентичність, дозвільні практики, туризм.

The article analyzes leisure practices as external manifestations of professional-class identity. The degree of scientific work of the selected problems is determined. Formulates the relationship between class identity and class position. The article gives the concept of social practice and leisure practice. Describes different types of leisure practices. The authors consider mass tourism and alternative tourism (including voluntourism). Theories of the "civilization of leisure" by J. Dumazedier and the origins of the tradition of empirical study of the classes of W. Warner are considered. Leisure is defined as a set of activities that a person is engaged in their free choice for recreation and entertainment, enrichment of knowledge and development of creative abilities after dismissal from work and responsibilities in relation to family and society. Class identity is defined in the tradition of neo-Marxism, in particular through the occupation. As an empirical indicator of occupation, the ISCO-88 codifier has been selected. The variable "ISCO-9 categories" is the order scale in which professions pre-coded by the ISCO 88 classifier are grouped into 9 categories by the level of required qualifications and respective competencies. The connection between occupation and leisure practices was verified on the monitoring data of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, in particular its results obtained in 2016. Conclusions are drawn regarding the manifestations of professional-class identity through leisure practices. Type of leisure and attitude to their free time become important indicators of belonging to the individual to a certain social class. Through leisure practice, a person identifies himself with a certain class, which makes the subjective class correlate with the objective.

Keywords: class, class identity, leisure practices, tourism.

В статті аналізуються досугові практики як зовнішні проявлення професійно-класової ідентичності. Визначається ступінь наукової розробки обраної проблематики. Підкреслюється залежність між класовою ідентичністю і класовою позицією. Серед досугових практик акцент зроблено на туризмі і його зв'язку з професійно-класовою ідентичністю. Розглядається теорія «цивілізації дозугу» Ж. Дюмазедьє і істини традиції емпіричного вивчення класов У. Уорнера. Дозуг розглядається як сукупність видів діяльності, якими людина займається по своєму вільному вибору з метою відпочинку і розваг, збагачення знань і розвитку творчих здібностей після звільнення від роботи і обов'язків по відношенню до родини і суспільства. Волонтерство в статті розглядається як проявлення серйозного дозугу по Р. Стеббінсу. Класова ідентичність визначається в традиції неомарксизма, в частині через рід занять. Як емпіричний індикатор роду занять обрано кодифікатор ISCO-88. Це порядкова шкала, в якій професії, попередньо закодовані за класифікатором ISCO 88, об'єднані в 9 категорій по рівню необхідної кваліфікації і відповідних компетенцій. Зв'язок між родом занять і досуговими практиками перевіряється на даних моніторингу Інституту соціології НАН України, в частині на його результатах, отриманих в 2016 році. Формулюються висновки щодо проявлень професійно-класової ідентичності в досугових практиках. Тип дозугу і ставлення до свого вільного часу стають важливими показателями приналежності індивіда до певного соціального слою. Через досугові практики людина ідентифікує себе з певним класом, завдяки чому суб'єктивний клас співвідноситься з об'єктивним, що було проілюстровано, в частині, наявністю зв'язку між досуговими практиками і родом зайнятості респондентів.

Ключевые слова: класс, профессионально-классовая идентичность, досуговые практики, туризм.

Місце індивіда в системі соціальної стратифікації є однією із головних характеристик, що визначає його цінності, поведінку, можливості та ідентичність. У сучасній соціології стратифікаційний порядок пов'язують перш за все із поняттям «клас». Згідно традиції емпіричного вивчення класів, закладеної У. Уорнером, прояви соціальних нерівностей не лише фіксуються соціологами у концептуальному вимірі, але й усвідомлюються людьми та в подальшому відтворюються ними в класовоорієнтованих діях (практики споживання, дозвіллеві практики, електоральна поведінка, солідарність у суспільстві тощо). Серед ознак приналежності до того чи іншого класу поряд із професією та доходом Уорнер виокремлює стійкі дозвіллеві практики, зокрема такі, як приналежність до гуртків та громадських та (або) релігійних організацій.

У контексті розробки теорії пануючої еліти американський соціолог Ч. Р. Міллс запропонував свій варіант моделі формування класової (групової) свідомості. Під класовою самосвідомістю розуміється процес самоідентифікації окремого представника класу з іншими представниками його групи (кола). Зміст цієї моделі складають такі положення:

- у кожному суспільстві існують критерії, що визначають приналежність індивіда до конкретного класу (або групи);
- належність індивідів до того чи іншого класу визначає їхнє соціальне становище, умови праці та побуту, їхню ідеологію, відповідні інтереси;
- вищою формою розвитку останніх виступає формування класової (групової) свідомості;

дієвим механізмом цього процесу є спосіб життя людини (від відвідування традиційних для неї шкіл і занять конкретним видом спорту (гольф, теніс тощо) до присутності на певних світських заходах і читання відповідних періодичних видань). При цьому спосіб життя – це рухливий результат систем розподілу матеріальних благ, суспільного престижу і політичної влади [1].

Останнє має особливе значення в межах аналізу обраної нами проблеми Адже спосіб життя виступає певним системним утворенням, заснованим на групових нормах, цінностях і установках, які реалізуються на практиці в різних формах колективної та індивідуальної поведінки представників цієї групи в різних сферах життєдіяльності суспільства. У цьому контексті дозвіллеві

практики можна розглядати як складові елементи способу життя певної групи (класу) і, відповідно, як показники класової ідентичності.

В умовах сучасної України через реінституціоналізацію капіталістичних відносин, перерозподіл власності на засоби виробництва, високий рівень диференціації доходів населення, реформування галузевої та професійної структури класові відмінності та ієрархії суттєво трансформувалися. Це актуалізувало проблематику класів у вітчизняному соціологічному дискурсі, зокрема пошук емпірично обґрунтованих відповідей на питання про нову класову структуру українського суспільства, особливості класової свідомості та поведінки представників різних верств населення [2,3,4].

У межах вивчення класової свідомості надзвичайно актуальним є розгляд класових ідентичностей, які доволі рідко потрапляють у фокус дослідження вітчизняних соціологів. Серед нечисленних публікацій, що стосуються цієї проблематики, нашу увагу привернула стаття О. Симончук [5], в якій на основі масиву даних Міжнародної програми соціального дослідження (ISSP) аналізується зв'язок між «об'єктивною» і «суб'єктивною» класовими позиціями, іншими словами – класовою позицією і класовою ідентичністю.

Окрім того, недостатньо вивченим залишається питання зовнішніх проявів професійно-класової ідентичності в сучасному українському суспільстві, зокрема її проявів у дозвіллевих практиках.

Отже, гносеологічним аспектом проблемної ситуації, що зумовлює необхідність здійснення нашого дослідження є практична відсутність досліджень зв'язку класової ідентичності та дозвіллевих практик. Онтологічний аспект проблемної ситуації проявляється у тому, що в сучасному суспільстві дозвіллеві практики не обов'язково є маркером статусних позицій.

Проблемою виступає брак знань щодо зовнішніх проявів професійно-класової ідентичності в сучасному українському суспільстві.

Метою нашої статті є виявлення проявів професійно-класової ідентичності у дозвіллевих практиках сучасних українців.

Перш ніж звернутися до аналізу зв'язку дозвіллевих практик з класовою ідентичністю визначимо основні поняття нашої статті. Почнемо з поняття «дозвіллеві практики».

Зазначимо, що у своєму розумінні дозвілля ми виходимо з його визначення, запропонованого Дюмазедьє, який розглядав дозвілля як «сукупність видів діяльності, якими людина займається за своїм вільним вибором з метою відпочинку і розваг, збагачення знань і розвитку творчих здібностей після звільнення від роботи і обов'язків по відношенню до сім'ї та суспільства» (цит. за: [6]).

Що стосується поняття «практики», то у цьому випадку ми спираємось на його дефініцію як впорядкованої сукупності навичок доцільної хабітуалізованої (узвичаєної) діяльності, які надають людині можливості відбутися в тій чи іншій соціальній ролі (наводиться за: [7]).

З огляду на зазначене вище, дозвіллеві практики ми визначаємо як хабітуалізовані рутинізовані дії, якими займається людина у вільний від обов'язкових занять час (від роботи, сімейних обов'язків тощо) задля розваг, відпочинку, самоосвіти тощо.

На нашу думку, поняття «професійно-класова ідентичність» можна визначити як результат усвідомлення індивідом своєї класової приналежності з огляду на специфіку певного роду професійних занять.

Зробимо ще декілька уточнень, що стосуються проблематики нашого дослідження. Зазначимо, що вивчення дозвілля пов'язане з іменами таких науковців, як Т. Веблен, Дж. Годбі і Т. Гудів, Ж. Дюмазедьє, М. Каплан, Дж. Келлі, Ст. Паркер, Р. Стеббінс та інших. Так, Т. Веблен писав про показне дозвілля як показник бездіяльного класу. За Паркером, дозвілля є засобом подолання відчуження людини від робочого процесу. Американський учений М. Каплан вважав, що дозвілля не можна зводити до різних видів діяльності, спрямованих на відновлення сил людини, або ж ототожнювати з вільним часом. Дозвілля слід вважати центральним елементом культури, який має глибокі й складні зв'язки з усіма сферами життя людини (працею, сім'єю, політикою) [7]. Французькому соціологу Ж. Дюмазедьє належить концепція «цивілізації дозвілля», згідно з якою воно набуває більшої цінності, ніж робочий час та стимулює розвиток дозвіллевої інфраструктури. Дж. Келлі розглядав дозвіллеву ідентичність та ввів поняття «стиль дозвілля». Дж. Годбі та Т. Гудів розділяють дозвілля на серйозне та звичайне. Серйозне дозвілля передбачає особливий спосіб життя і певну ідентичність його учасників. Серед основних ознак серйозного дозвілля вчені

виділили такі: потреба продовжувати певні дозвіллеві заняття; можливість зафіксувати свої вміння та навички у суспільному житті; наявність духовних і матеріальних переваг (самореалізація, духовне збагачення, підвищення самооцінки, позбавлення комплексів); унікальність духу, створення групового соціального світу на основі спільних інтересів і, як наслідок, приналежність до певного колективу (спільноти). Несерйозне дозвілля є антиподом серйозному [8].

Р. Стеббінс у своїй роботі «Вільний час: до оптимального стилю дозвілля» описує серйозну дозвіллеву практику на прикладі волонтерства. При цьому він відрізняє волонтерство в якості серйозного дозвілля від волонтерства як випадкового (звичайного) дозвілля. У серйозному дозвіллі волонтери реалізують кар'єру поза роботою, набуваючи спеціальні навички, знання [9]. Слід зазначити, що волонтерство в сучасному суспільстві як вид дозвіллевої практики не є проявом професійно-класової ідентичності. Задля цього людині потрібні тільки вмотивованість, бажання допомогти іншому та вільний час. Волонтерство, у тому числі як вид занять у вільний час, привертає все більшу увагу вітчизняних науковців, особливо в останні 4 роки. У цьому контексті підкреслимо, що серед вітчизняних дослідників дозвілля вивчали В. Арбеніна, Л. Сокурянська, І. Сушицька, Н. Цимбалюк, Н. Черниш, С. Шостак О. Якуба. Харківська дослідниця В. Арбеніна виділяла декілька типів дозвілля: активно-діяльний, пасивний, розважально-креативний, престижно-елітарний (відвідування естрадних концертів, кафе, барів, ігри в більярд та ін.) [10]. З нашого погляду, волонтерство в даному випадку можна віднести до активно-діяльного типу дозвілля, який не залежить від такого об'єктивного фактору, як фінансовий фактор.

Що стосується інших різновидів дозвіллевих практик, то першим і чи не найважливішим фактором їхньої реалізації є саме економічно-фінансовий [11]. Матеріальна забезпеченість є суттєвим ресурсним обмеженням вибору дозвіллевих практик. Люди з нижчих класів мають менше можливостей використати ті форми відпочинку, розваг, які потребують фінансових витрат та вважаються престижними [12].

Тим не менш деякі дозвіллеві практики активно застосовуються людьми не залежно від їхньої статусної позиції та матеріального добробуту. Так, одним з по-

пулярних видів дозвілєвих практик, за Дюмазедьє, є масовий туризм. Науковець писав, що «центральною характеристикою масового туризму в сучасному суспільстві є те, що більшість населення за останні роки подорожує аби куди, просто щоб подивитись на інші місця, тобто з причин, не пов'язаних з роботою.

Подорожі сьогодні займають 40% вільного часу. Якщо люди не подорожують, вони втрачають статус: подорожі стали ознакою статусу. Найважливішим елементом сучасного життя стало переконання, що подорож та відпустки необхідні» [12, 13].

У сучасному українському суспільстві туризм не є ознакою статусу. Існують певні види туризму, які на даний час не є масовими, задля яких не потрібно витрачати багато коштів або які є взагалі майже безкоштовними. Цікавим прикладом такого туризму можна вважати волонтерський туризм або волонтуризм. На думку С. Веарінга, волонтери такого типу – це туристи, які з різних причин здійснюють організовану волонтерську діяльність, в основному допомагаючи або полегшуючи матеріальне становище бідних, відновлюючи якість природного середовища або досліджуючи проблеми суспільства або природного середовища. Волонтерський туризм об'єднує в собі ознаки таких видів туризму, як екотуризм (подорожі по відносно недоторканих людиною природних місцевостях), сталий туризм (ґрунтується на принципах концепції сталого розвитку), альтернативний туризм (протиставляється масовому), пригодницький туризм (пов'язаний з активними способами пересування та відпочинку на природі, наприклад альпінізм, дайвінг, кінний туризм), культурний туризм (відвідування культурних, історичних пам'яток світу). Крім того, С. Веарінг визначає категорію «волонтерський туризм» як форму альтернативного туризму, за якою прагнення прибутку поступається більш альтруїстичному бажанню подорожувати з метою допомоги людям, які її потребують. Так, переважання альтруїстських мотивів над комерційними представляє волонтерський туризм передусім як альтернативу масовому туризму [14]. У цьому випадку для того, щоб поїхати в іншу країну, не потрібно багато грошей, і це можуть собі дозволити представники усіх верств населення.

З огляду на це, набуває особливої ваги система параметрів, що демонструє статусну поведінку туристів. У цю систему вклю-

чаються як об'єктивні, так і суб'єктивні показниками. При цьому об'єктивні (на відміну від суб'єктивних) мають більшу вагу для соціального оточення у процесі ідентифікації статусу туриста. До об'єктивних параметрів статусної поведінки відносяться: частота зарубіжних туристичних поїздок, географічний напрямок (конкретні країни і місця дестинації), клас готелю, різноманітність придбаних додаткових послуг і товарів у туристичній зоні (дайвінг, теніс, спа-процедури та ін.), сума витрачених коштів на дозвілєву діяльність, а також на різні покупки (як для особистого користування, так і в якості сувенірів і подарунків для друзів, колег), вартість туру.

До суб'єктивних параметрів відносяться відгуки, описи, які дають туристи: оцінка якості обслуговування, ступінь задоволеності від поїздки, структура витрат. Диференціююча функція в туризмі, як ні в якому іншому об'єкті споживання, залежить від інтерпретації та репрезентації туру самим споживачем. Специфічні характеристики засновані на природі послуги або комплексу послуг у туризмі (а не товару, який можна продемонструвати). Та обставина, що будь-яка послуга має чотири основні риси: нематеріальність, нерозривність виробництва і споживання, мінливість якості, нездатність до збереження, надає можливість для створення ілюзорного образу, уявного статусу [15]. Головне значення в цьому випадку має саме демонстративний характер туристичних та інших дозвілєвих практик та можливість через них заявляти про свою реальну або бажану класову позицію і виражати власну класову ідентичність. Підкреслимо, що здійснений нами аналіз теоретичних студій щодо обраної нами проблематики дозволив дійти висновку, що найбільш придатною теоретико-методологічною базою нашого дослідження є такі теорії, як «цивілізація дозвілля» Ж. Дюмазедьє та неомарксистський підхід до трактування класів.

В якості емпіричної бази дослідження нами використані результати моніторингу Інституту соціології НАН України, одержані в 2016 році (за репрезентативною вибіркою в межах цього етапу моніторингу було опитано 1802 особи). Для операціоналізації поняття «дозвілєві практики» ми обрали блок «Вільний час та дозвілля» масиву даних цього моніторингу за 2016 рік. При операціоналізації поняття «клас» ми обрали змінну «*ISCO – 9 категорій*», яка

Таблиця 1

Одновимірний розподіл «ISCO – 9 категорій»

	Частота	Відсоток	Валідний відсоток
Керівники	156	8,7	9,8
Професіонали	303	16,8	19,1
Спеціалісти	205	11,4	12,9
Техніки	107	5,9	6,7
Працівники торгівлі	271	15,0	17,1
Сільськогосподарські робітники	25	1,4	1,6
Робітники з інструментом	215	11,9	13,5
Оператори-збиральники машин	177	9,8	11,1
Найпростіші заняття	130	7,2	8,2
Всього	1589	88,2	100,0
Системні пропущені	213	11,8	
Всього	1802	100,0	

представляє об'єктивну методіку вимірювання соціального статусу [16]. ISCO являє собою так звану «золоту змінну» для вимірювання характеристики «рід зайнятості» як однієї з головних складових соціального класу поряд із характеристикою «дохід». У цьому контексті зазначимо, що дослідники соціальної стратифікації приділяють багато уваги професії як центральному елементу у вивченні нерівності можливостей і результатів, а також відтворення їх у різних життєвих циклах і поколіннях [17]. Стандартом вимірювання характеристики «рід занять» є міжнародна стандартна класифікація професій ISCO-88 (International Standard Classification of Occupations). Залежно від мети дослідження змінну професії можна розглядати як основну або фонову в емпіричному аналізі. У першому випадку її використовують безпосередньо для вивчення соціально-професійного складу населення, взаємозв'язку професійних категорій з іншими соціальними змінними. У

другому випадку, коли вона виступає фоною змінною, її використовують як альтернативну заміну інших змінних (наприклад економічних груп або кваліфікаційних категорій) або як обов'язковий елемент для конструювання інших змінних (таких, як соціальний клас і соціоекономічний статус) [там само].

Змінна «ISCO – 9 категорій» – це порядкова шкала, в якій професії, попередньо закодовані за класифікатором ISCO-88, об'єднані у 9 категорій за рівнем необхідної кваліфікації та відповідних компетенцій. Так, до категорії «керівники» були віднесені респонденти, що займають керівні посади на підприємствах; до категорії «професіонали» – респонденти із освітою не менше повної вищої, які виконують висококваліфіковану роботу; до категорії «спеціалісти» – помічники та асистенти професіоналів; до категорії «техніки» – респонденти із середньою спеціальною освітою (клерки та помічники клерків); до категорії «працівни-

Таблиця 2

Схема згорнутої h1 та віднесення її альтернатив до категорій
h1. Як Ви відпочивали, провели більшу частину своєї відпустки, канікул минулого року?

Варіант відповіді	Категорії
Відпочивали за путівкою, курсівкою (лікувальною, туристичною тощо) в Україні	Відпочинок в Україні
Відпочивали у курортному місці без путівки (в Україні)	
Відпочивали за містом, на дачі	
Відпочивали за кордоном	Відпочинок за кордоном
Їздили відпочивати, гостювати до родичів, знайомих	Поїздка до родичів
Їздили за покупками, у сімейних справах	Заняття домашніми справами
Провели відпустку вдома, займалися домашніми справами	
Займалися під час відпустки додатковою роботою	Відсутність відпустки
Не мали відпустки	
Провели відпустку інакше	Інакший спосіб проведення відпустки

Таблиця 3

Схема згортання змінної h2 та віднесення її альтернатив до категорій h2. Нижче наведено перелік занять людей у вільний від основної та домашньої роботи час. Відзначте всі ті з них, якими Ви займалися принаймні раз впродовж останніх 7 днів (разом із вихідними).

Варіанти відповідей	Категорія
Ранкова гімнастика і фізкультура	Спорт
Біг, оздоровчі прогулянки	
Відвідування плавального басейну, заняття в спортивній залі, на стадіоні, спортивних майданчиках	
Поїздка за місто для відпочинку на природі	Поїздка за місто
Рибальство, мисливство, збирання грибів тощо	Екскурсійна подорож
Екскурсійна подорож	
Відвідування спортивних видовищ (як глядач)	
Відвідування кінотеатру	Відвідування культурних та спортивних заходів
Відвідування театрів, концертів, музеїв, художніх виставок	
Відвідування гостей	
Приємості гостей	Відвідування та прийом гостей
Відвідування ресторану, нічного клубу тощо	
Відвідування клубів, дискотек, вечорів відпочинку	
Написання листів	Написання листів
Праця за сумісництвом, додатковий підробіток	Додатковий підробіток
Громадська робота	Громадська робота
Відвідування бібліотеки	Самовдосконалення
Відвідування курсів, гуртків, студій	
Читання художньої літератури	
Художня творчість (створення музики, віршів, прози, малювання, гра на музичних інструментах)	Творчі заняття
Прикладна творчість (рукоділья, вишивання, виготовлення дрібних виробів, різьблення по дереву, карбування тощо)	
Участь у художній самодіяльності	
Відвідування церкви (костюлу, синагоги, мечеті, молитовного дому)	Відвідування церкви
Заняття з дітьми (уроки, ігри, прогулянки)	Заняття з дітьми
Настільні ігри (шахи, шашки, карти, доміно тощо)	Настільні ігри
Заняття з комп'ютером (пошук інформації, ігри, створення програм тощо)	Заняття з комп'ютером
Відвідування непродуктових магазинів та ринків	Відвідування магазинів
Перегляд телепередач	Перегляд ЗМІ
Прослуховування радіопередач	
Прослуховування музики (платівки, диски, магнітозаписи тощо)	
Читання газет	
Перегляд відеоманіфону, відеороликів	Колекціонування, конструювання
Раціоналізаторство, конструювання	
Колекціонування, фотографування, кінозйомки	
Вивчення літератури за спеціальністю	Вивчення літератури за спеціальністю
Просто відпочинок, нічого не роблячи	Просто відпочинок, нічого не роблячи
Інше	Інше

ки торгівлі» – респонденти, зайняті у сфері торгівлі; до категорії «сільськогосподарські робітники» – респонденти, зайняті у сільському, лісному господарстві, а також рибальстві та рибництві; до категорії «робітники з інструментом» – респонденти, ро-

бота яких пов'язана із використанням конкретного інструменту; до категорії «оператори-збиральники машин» – респонденти, що обслуговують устаткування на заводах та фабриках, а також пересувну техніку та установки; до категорії «найпростіші за-

Таблиця 4

**Двовимірний розподіл між змінними «h1» та «ISCO – 9 категорій»
(сукупний відсоток за варіантами відповідей,
що склали перелічені категорії проведення відпустки)**

Категорії проведення відпустки	Керівники	Професіонали	Спеціалісти	Техніки	Працівники торгівлі	С/г робітники	Робітники з інструментом	Оператори-збирники	Найпростіші заняття
Відпочинок в Україні	43,6	38,0	38,0	27,1	25,8	0,0	22,3	18,8	13,8
Відпочинок за кордоном	7,1	5,0	3,9	4,7	4,8	0,0	0,0	1,7	0,8
Поїздка до родичів	16,7	14,2	15,6	13,1	11,4	20,0	10,2	10,8	9,2
Заняття домашніми справами	33,3	38,0	37,1	40,2	38,7	36,0	32,6	33,0	33,8
Відсутність відпустки	30,8	33,3	29,8	34,6	36,2	52,0	50,7	49,4	46,9
Інакший спосіб проведення відпустки	0,6	0,0	1,0	2,8	0,4	4,0	0,5	0,0	1,5

няття» – респонденти, тип зайнятості яких не потребує певної освіти.

У таблиці 1 представлено розподіл даних 2016 року моніторингу Інституту соціології НАН України за змінною «ISCO – 9 категорій». Як бачимо, найбільш представленими категоріями виявились професіонали (16,8%), працівники торгівлі (15%), робітники з інструментом (11,9%) та спеціалісти (11,4%).

Для операціоналізації поняття «дозвілєві практики» ми обрали блок «Вільний час та дозвілля» масиву даних 2016 року моніторингу ІС НАН України.

Перед безпосереднім аналізом кореляції між родом зайнятості та змінними цього блоку нами був здійснений аналіз рівня значущості критерія узгодженості модифікованого хі-квадрат, що використовується для аналізу зв'язку між порядковими та номінальними змінними. Для цього було здійснено перекодування дихотомічних змінних, з яких складалась h1 та h2, у віртуальні поліваріантні змінні, на основі яких і перевірявся рівень зв'язку.

Одержані дані дозволяють зробити висновок, що модифікований критерій хі-квадрат є значимим на рівні ,05.

З метою зменшення кількості змінних та спрощення подальшого аналізу зв'язку між змінними нами було здійснено зведення альтернатив змінних блоку «Вільний час та дозвілля» до узагальнених категорій (див. табл. 4,5):

Перейдемо безпосередньо до аналізу таблиць спряженості між змінними h1 та ISCO (див. табл. 6):

Як бачимо, за категорією «Відпочинок в Україні» прослідковується тенденція до

зниження відсотку відпочиваючих із зниженням кваліфікації, яку потребує рід зайнятості, що у свою чергу, вказує на нижчу класову приналежність. Категорія «Відпочинок за кордоном» має низьку наповненість, що зумовлюється рівнем доходів респондентів. Найвищий рівень відпочинку за кордоном демонструють «керівники». За умови низької наповненості категорії «Відпочинок за кордоном», категорія «Відпочинок в Україні» є визначальною категорією наявності туристичної подорожі під час відпустки. Категорія «Поїздка до родичів» виявляє цікавий пік у сільськогосподарських робітників, що може бути пояснено тим, що для сільських жителів сім'я є однією з головних цінностей. «Заняття домашніми справами» майже рівномірно представлені серед усіх груп через можливість множинного вибору у запитанні. Категорія «Відсутність відпустки» яскраво виражена та має негативний (обернений характер): чим нижче кваліфікація професії, тим вищий відсоток.

Категорії «Спорт», «Відвідування ресторану», «Читання», «Вивчення літератури за спеціальністю», «Відвідування та прийом гостей» демонструють чітку лінійну залежність між наповненістю та рівнем кваліфікації за родом зайнятості. Для представників найпростіших занять: характерні підвищені значення у категоріях «Відвідування культурних та спортивних заходів», «Відвідування ресторану», «Самовдосконалення», «Читання», «Прослуховування музики». Сільськогосподарські робітники «вибиваються» із цієї тенденції, що пов'язано із низькою представленістю їх у масиві – 1,4%. Серед інших категорій спостерігається приблизно однаковий рі-

вень наповненості, що може бути пов'язане із рівнем доходу респондентів та його розподілом.

Як бачимо із таблиць спряженості, виявлена пряма залежність між видом відпочинку та рівнем доходу респондентів не є очевидною та не характерна для всіх категорій.

Звернемось до результатів моніторингу та подивимось, яким є місячний дохід респондентів (див. табл. 8, 9, 10).

Як бачимо, найбільш представленими в розподілі за рівнем доходу є респонденти з доходом від 1001 до 1500 грн. (23,2%) та респонденти з доходом від 1501 до 2000 грн. (15,5%). При цьому середнє значення

доходу серед усіх респондентів становить – 2571 грн., медіанне – 2000 грн. В той же час, за даними Державної служби статистики України, середня зарплата у грудні 2016 року по Україні становила 6475 грн [18]. Це може бути пов'язано з тим, що дані груп з нижчим рівнем доходу більш деталізовані і, відповідно, більш варіативні, а респонденти, що вказували більший дохід, були схильні до округлення чисел.

Варто зазначити, що дохід більше 8 000 зазначили 25 респондентів, тобто 1,6% від загальної кількості опитаних. Звернемо увагу на те, що найвищий показник доходу склав 20 000 у одного респондента. У цьому контек-

Таблиця 5
Двовимірний розподіл між змінними «h2» та «ISCO – 9 категорій»¹
(у % до відповідей респондентів)

	Керівники	Професіонали	Спеціалісти	Техніки	Працівники торгівлі	С/г робітники	Робітники з інструментом	Оператори-збірники	Найпростіші заняття
Спорт	50,0	39,3	25,9	33,6	23,2	24,0	17,7	18,1	21,5
Поїздка за місто	50,0	30,0	38,0	26,2	26,6	20,0	30,7	41,2	30,8
Екскурсійна подорож	3,2	6,6	3,9	1,9	1,5	4,0	0,5	2,3	0,8
Відвідування культурних та спортивних заходів	19,9	22,1	17,6	14,0	10,3	0,0	7,0	7,3	11,5
Відвідування та прийом гостей	80,1	70,3	75,6	68,2	61,6	64,0	53,5	65,0	55,4
Відвідування ресторану	19,2	10,2	10,7	7,5	8,1	0,0	4,2	4,0	16,2
Написання листів	3,2	7,3	3,9	2,8	1,5	8,0	0,9	1,1	3,8
Додатковий підробіток	12,8	10,9	18,5	11,2	10,3	8,0	11,6	8,5	11,5
Громадська робота	6,4	5,0	2,4	5,6	3,7	4,0	2,8	1,1	0,8
Самовдосконалення	7,7	9,2	4,4	7,5	4,4	0,0	2,3	1,1	4,6
Читання	21,2	26,1	21,5	15,0	13,7	8,0	10,7	8,5	14,6
Творчі заняття	14,7	13,5	15,1	11,2	8,1	12,0	4,2	2,3	6,9
Відвідування церкви	22,4	18,5	22,4	19,6	22,1	12,0	18,1	13,6	10,8
Заняття з дітьми	27,6	31,7	31,2	29,9	33,2	4,0	23,3	20,9	27,7
Настільні ігри	9,6	7,9	5,9	7,5	10,0	12,0	9,3	11,3	7,7
Заняття з комп'ютером	45,5	45,9	39,5	44,9	31,0	12,0	28,8	21,5	26,2
Відвідування непродуктових магазинів та ринків	35,9	22,4	31,7	29,0	27,7	4,0	22,3	15,8	18,5
Перегляд ЗМІ	139,1	129,7	132,2	131,8	126,2	144,0	129,8	133,3	142,3
Прослуховування музики	25,0	25,7	25,9	18,7	24,0	8,0	16,7	15,3	20,0
Колекціонування, конструювання	7,7	6,9	2,9	2,8	3,7	4,0	0,9	4,0	0,8
Вивчення літератури за спеціальністю	10,9	10,9	7,8	7,5	2,2	8,0	3,3	1,7	0,8
Просто відпочинок, нічого не роблячи	39,1	41,9	41,0	46,7	46,1	52,0	50,7	41,8	43,1
Інше	1,9	0,3	1,0	2,8	0,7	0,0	1,4	1,1	1,5

1 У таблиці представлені частки (у %) від респондентів певного роду зайнятості, що обрали ту чи іншу категорію відпочинку. Загальна кількість відсотків у рядках може перевищувати 100%, що пов'язано із можливістю множинних виборів відповідей на запитання анкети.

Таблиця 6

Одновимірний розподіл інтервалів змінної L3
«Який розмір Вашої заробітної плати (стипендії, пенсії) за останній місяць?»

		Частота	Відсоток	Валідний відсоток
Валідні	до 800 грн.	39	2,2	2,6
	801-1000 грн.	83	4,6	5,5
	1001-1500 грн.	418	23,2	27,8
	1501-2000 грн.	279	15,5	18,6
	2001-2500 грн.	149	8,3	9,9
	2501-3000 грн.	188	10,4	12,5
	3001-4000 грн.	161	8,9	10,7
	4001-6000 грн.	131	7,3	8,7
	6001-8000 грн.	30	1,7	2,0
	більше 8001 грн.	25	1,4	1,7
	Всього	1503	83,4	100,0
	Системні пропущенні	299	16,6	
Всього		1802	100,0	

сті зазначимо, що, за даними Державної служби статистики України, середня зарплата за галуззю «авіаційний транспорт» перевищувала 20 000 грн. у січні 2016 року, а у грудні становила 27345 грн.; за галуззю «фінанси і страхова діяльність» - 8978 грн. та 11715 грн., відповідно; за галуззю «інформація та телекомунікація» - 8164 грн. та 11164 грн., відповідно. Отже, показники, отримані у масиві, не підтверджуються статистичними даними, що, зокрема, може бути пояснено тим, що до вибірки дослідження не потрапив жоден представник з перелічених вище та інших галузей, де рівень заробітної плати перевищує 20 000 грн. Окрім того, це може пояснюватись великою кількістю невідповідей (системних пропущених), а саме 299 респондентів (включаючи респондентів, що зазначили розмір заробітної плати на рівні нуля), що становить 16,6% від загалу. Така кількість невідповідей пов'язана з тим, що респонденти схильні занижати рівень свого доходу, а в окремих випадках і взагалі не бажають відповідати на це питання [19].

Отже, здійснений нами аналіз взаємозв'язку між професійно-класовою іден-

тичністю та дозвіллевими практиками респондентів довів пряму залежність між цими змінними. Так, пряма залежність характерна для таких категорій дозвіллевих практик, як «Відпочинок в Україні», «Відвідування ресторанів», «Заняття спортом», «Читання» та ін. Водночас щодо категорії «Відсутність відпустки» існує обернена залежність: чим нижчий рівень кваліфікації потребує професія, тим вища наповненість категорії. Додаткова інформація щодо зв'язку між дозвіллевими практиками та професійно-класовою ідентичністю була отримана нами завдяки аналізу змінної «Рівень доходу» як концептуально пов'язаної із категорією «клас».

Отримані нами дані свідчать про те, що тип дозвілля і ставлення до свого вільного часу стають важливими показниками приналежності індивіда до певної соціальної верстви. Через дозвіллеві практики людина ідентифікує себе з певним класом, завдяки чому суб'єктивний клас співвідноситься з об'єктивним, що було проілюстровано, зокрема, наявністю зв'язку між дозвіллевими практиками та родом зайнятості респондентів.

Література

1. Миллс Р. Властующая элита. М., 1959. 543 с.
2. Симончук Е. В. Классовые структуры в сравнительной перспективе. Украинское общество в европейском пространстве / ред. Е. Головахи, С. Макеева. К. : Институт социологии НАН Украины, 2007. С. 33-104.
3. Симончук О. В. Класова дія : тенденції формування соціальних класів в Україні. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2011. № 4. С. 50-96.
4. Симончук О. В. Класова свідомість : досвід порівняльного емпіричного вивчення. Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2010. № 4. С. 56-84.
5. Симончук О. В. Класові позиції та класові ідентичності: аналіз взаємозв'язку. Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки, 2014. Т. 161. С. 46-55.
6. Петрова І. В. Дозвілля як об'єкт наукової рефлексії (друга половина ХХ ст.) Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філософія, культурологія, соціологія. 2013. Вип. 6. С. 64-71. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_fks_2013_6_13.
7. Волков В. В., Хархордин О. В. Теорія практик. Серія «Прагматический поворот» СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. Вып. 2. 298 с.
8. Філімонов С. Аналіз понять «дозвілля» в сучасній науковій літературі. Наукові записки Кіровоградського державного

- педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. : Педагогічні науки, 2013. Вип. 121(2). С. 188-192. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_121\(2\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_121(2)_47)
9. Стеббинс Р. А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга / пер. с англ. Д. А. Кувардина. Социологические исследования. 2000. №7. С. 64–72.
10. Арбеніна В. Л. Структура вільного часу та спрямованість інтересів молоді. Підліток у великому місті : фактори та механізми соціалізації / за ред. Л. Г. Сокурянської. Х.: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2000. С. 107–125.
11. Борінштейн Є. Р. Дозвілля як соціально-філософське явище. Наукове пізнання : методологія та технологія. Філософія, 2013. Вип. 2. С. 17-23. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmt_2013_2_6
12. Urry J. The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies. London : Sage, 1990, 188 p.
13. Фенько А. Б. Туризм как показатель социального статуса. Социологические исследования, 2007. № 2. С. 125-131.
14. Геваковська М. Волонтерський туризм. Вісник Львівського університету: Сер.: Географічна, 2013. Вип.43, ч.1. С. 178-183.
15. Шепелюк С. І. Туристичний продукт та туристична послуга : критерії розмежування понять. Економіка. Управління. Інновації, 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_1_31
16. Соколовська Є. В., Сидоров М. В.-С. Використання композитних змінних для вимірювання соціального статусу. Соціологічні студії, 2013. № 2. С. 76–83.
17. Симончук О. Класифікатор професій ISCO-88: історія розроблення, концептуальні засади, модель операціоналізації, застосування в соціологічних дослідженнях. Соціологія : теорія, методи, маркетинг, 2008. № 3. С. 24-41.
18. Середня заробітна плата за регіонами за місяць у 2016 році : Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/reg_zp_m/reg_zpm16_u.htm
19. Мануильская К. М. Методический анализ вопросов о доходе. Коммуникативные сбои как индикаторы качества. Мониторинг общественного мнения. 2014. № 4. С. 41-59.